

ИЗДАТЕЛСКАТА ДЕЙНОСТ НА РАДКО РАДОСЛАВОВ Лъчезар Георгиев

Макар приоритетите в творческия път на Радко Радославов да са просветното дело и книжовността, все пак той не е чужд на издателската дейност. Заявка за нея прави още с първите дописки до възрожденските вестници в Цариград “Время”, “Право” и “Турция”, където все още не подписва авторските си материали или ги отбелязва с инициали, като наред с даденото събитие съобщава и за своето участие в него. Обикновено се касае за просветното и читалищното дело в селищата, където работи Радко Радославов. В средата на 70-те години на XIX век той вече публикува материали с явно авторство в букурещкото списание “Ръководител на основното учение” и русенското духовно списание “Слава”.

Наред с това публично огласяване на своята и на своите съграждани дейност в родното училище или в новоучреденото читалище, Радко Радославов взема участие в издателско-книжарското сдружение на видния просветен деец и книжовник Иван Николов Момчилов заедно с други известни за времето си книжовници, издатели, общественици – Иван Моллов, Стоян Маринов, Петко Р. Славейков, Петър Стоянович Джамджиев, Димитър Цонев, Илия Шиваров, Иван Пастовски. Съдружието се открива в старата столица Търново през 1868 г., като останалите съдружници дават правомощия на Иван Момчилов да печата книгите във Виена, Русе и в други печатарски центрове, в резултат на което посредством Момчиловата книгопродавница биват издадени 12 негови авторски книги, както и други издания, осъществени главно в печатницата на Леополд Сомер във Виена¹. За дейността на това издателско сдружение са налице някои архивни данни и обяви за книги от Момчиловата книжарница².

Много изчерпателни и полезни са сведенията, които съобщава за съдружието самият Радко Радославов в публикуваната си на 10 януари 1870 г. в цариградския вестник “Македония” дописка, озаглавена “Целта на книжевното дружество в Търново”³. Под

заглавието на дописката, която по жанр е коментарна статия по културни проблеми, авторът е отбелязал времето на подаването ѝ: “Търново. 1869 10/врий 29.”, което означава, че той е поставил датата на изпращането от старата българска столица – 29 октомври 1869 г. Още с първите изречения Радко Радославов разказва за целите и задачите на книжовното дружество: “То е съставено със цел за обогатяване книжнината ни и за нейното разпространение из между народа ни. Понеже книжната търговия не може да ся сравни с търговията, която има за артикол стоки, които ся носят или едът. Зарад това не е дело само на едного, двама или трима човеци, но трябва да ся състои от няколко членове основатели, които да бъдат мъже просвещени и богати в народният наш език, за да работят деятелно в полето на литературата, както за пример имами таквизи дружества, съставени из между Европейските просвещени народи. Таквизи съставени книжевни дружества стават първо средство за събирането на учени мъже, дето си дават общото мнение, според кой начин да постъпят в обработванието на езика, приемането на едно само обще наречие и правописание; а не както сега ние следуваме с наречието и правописанието на езика си, секи мисли и филологува за право негово мнение, и отваря път за ново наречие и правописание, които препоръчва на публиката за основни, и тъй един се провиква от Немско, други от Френско, трети от Македонско, без да ся съгласни в мненията; и тъй до сега колкото книги са ся издали, секи е писал според своето мнение, дето на место да отворим общ един път, ние посоч[в]ами много пътища.”⁴

За Радко Радославов е назряла необходимостта от обединяване на книжовните усилия при формирането на общ език на нацията, и в това е смисълът на едно сдружение на “учените мъже” – учители, възрожденски писатели, хора на книжовните цели, за да изградят със задружни усилия една единна политика “в полето на литературата”, като авторът очевидно разширява смисъла на това понятие, включвайки в него определени редакционно-издателски принципи, които следва да бъдат спазвани, за да доведат до положителни резултати. Според Радко Радославов “нашата литература” е започнала постепенно да се развива благодарение на дружествата в Пловдив – с 15-годишни традиции, и в Търново, където то “става почти две години”, откакто съществува, и макар

да изглежда “още като младо и слабо, възлага своята твърда надежда на своите ревностни и просвещени съотечественици за подкрепление”⁵.

В статията си Радко Радославов отделя подобавашо място за заслугите на книжовника и издателя Иван Момчилов, чийто някогашен добросъвестен ученик е и самият автор. “Нека кажа с дълбока сърдечна въздишка, че добрият наш литератор и писател Г. Момчилов нечаяно остави сирачета членовете на това дружество, което поченало да завземе своят *ressolt* под неговото касиерство и управление на Книгопродавницата ни, и са пресели ненадейно в недрата Аврамови и във вечните жилища на нашите народни дейци в литературното поприще; но впрочем, ако и да е загинал Г. Момчилов нашето дружество не ще да загине с Божията воля и милост; ще ся намерят други учени наши мъже българи, които да застъпят неговото място и с ревностната си деятелност в полето на книжнината, ще воодушевят това Дружество и ще му дадат нови сили за съвземане; защото нашето предприятие и целта ни е света и народна и към просвещението и образованието на народа си. Не сме основали това Дружество само с цел да търгуваме за частни наши интереси, но повече за да принесем обща полза на народа си в това отношение.”⁶ От текста става ясно, че Радко Радославов подчертава високата обществена мисия на издателите и книжовниците, чиято дейност не е обикновена търговия и не е насочена към лично благодетелстване; нещо повече, тази мисия авторът преценява като свято дело. Несъмнено Р. Радославов иска издателските прояви на търновското книжовно дружество да носят онзи висок дух, онези идеали, характерни за Века на просвещението в Западна Европа, затова той добавя следното: “Колкото книги печата нашето Дружество, ще бъдат прегледани от учените членове и подведени под едно общо правило на правописанието и наречието както другите просвещенни европейски народи...”⁷ Една от главните задачи на книжовното дружество в Търново, според автора, е създаване и утвърждаване “гладкостта” и благозвучието на едно общо наречие, което обаче е дело “твърде трудно и деликатно” и изисква “мъже просвещени и способни на това предприятие”⁸.

Формирайки издателската си дейност, дружеството я поставя на акционерни начала. В по-големите градове дружеството “намери за добро да отвори акции за общините”, и това става в трите

български области – Северна България, Тракия и Македония, което дава възможност за участие и на “съдружества”, или преведено на съвременен език, на дъщерни фирми, главно общини и читалища⁹. Подобна организация на издателския процес очевидно има за задача ритмично да снабдява училищата с “елементарни учебни книги и с цена умерена”, които в действителност се препродават с цел да се извлече максимална печалба от подобна нерегламентирана търговия. “Аз съм очевидец на много път[и] в такива неприятни и неприлични спекули на учителите – пише Радко Радославов, – тъй що с това докарват в негодование бащите на учениците, та са отказват да купуват на синовете си нужните учебни книжки. Книгата, ако я земе Г. учителя от Книгопродавеца за 7 гр. той я продава за 12 гр. тъй също за другите книги.”¹⁰ Заедно с това авторът вижда възможност и за тематична селекция, която да се извършва с помощта на по-широката общественост на даденото селище, като се преценява реално “коя книга е по-добра и по-полезна в сяко отношение”¹¹, за да бъде издадена. Това би спечелило и по-голяма популярност за подобен род издания. За издаването на “духовни книги”, т. е. книгите, обслужващи нуждите на нашата православна църква, Радко Радославов счита, че просветеното българско духовенство трябва да изиграе своята посредническа роля за съчиняването, превеждането и издаването на такава книжнина, която да осветли “затъмнялото умствено чувство на долното наше духовенство, което е като душа на народа си и трябва да посредства за отваряние на пътят към просвещението и образованието, а не както сега в каквото е заблужденно състояние и пълно със суевория и о[т]странено от добрите начала на светата наша религия”¹².

Пътят за реализиране на високите обществени задачи, които си поставя с книжовната и най-вече с издателската дейност дружеството в Търново, Радко Радославов вижда осъществен с помощта на “сяка почтенна община и читалище и секи добромислящ мъж”¹³.

По-нататък в статията си авторът съобщава за предприетите конкретни действия на дружеството, за да продължи то своята работа и след смъртта на Иван Момчилов: “За сега привременно си отредихме един касиер съ[ще]временно и управител на книгопродавницата; до като се приемне друг един, който има добра

популярност между народа. Не след много време един от нашите членове Г. Ив. Моллов ще излезе нарочно за това, да приканва общините, щото един крак по-напред да са положат основни начала за това предприятие, това е първото и най-нужното средство за просвещението и образованието на народът ни. Засега готови отпечатани книги има това Дружество 14 видове, работени във Виена от покойнаго Момчилова, които книги могат да удовлетворят нуждата по настоящем както за в първоначалните училища, тъй и за в отделните класове: Препоръчвам ги на почтените Общини и Читалища като книги с наречие твърде гладко и благозвучно на слухът...”¹⁴

Фактически дружеството в Търново формира след смъртта на Ив. Момчилов дейността си около книгопродавницата в старата столица, от чието име излизат неговите авторски книги, както и подготвени за печат учебнически издания на популярния народен учител Тодор Шишков: “...Речената книгопродавница има приготвени книги за печатане, работени от Г. Т. Шишкова и те в малко време ще ся положат под печат.”¹⁵ Заедно с това Радко Радославов сочи желанието на дружеството да привлече за свои членове “Г-на Н. Михайловскаго и други от нашите учени, както има засега Г. Т. Шишкова”¹⁶

В края на статията авторът се е подписал като: “Един от членовете Ради М. Радославов”¹⁷. Самият редактор-издател на “Македония” Петко Рачев Славейков, с когото Р. Радославов се е познавал добре, си позволява да съкрати статията (чийто жанр определя като “писмо”), за да не засегне конкретни личности и издатели, които авторът да критикува остро: “Почтения член на книжевното дружество в Търново прави тука някои забележвания и изобличения върху езикът и предприятията на други някои от нашите; както и по-горе праведни някои погадания на черниците (в см. недостатъците – Л. Г.) между нашият народ; но ний ги изоставихме като таквиз, които са отстраняват от главният предмет на настоящето му препоръчително за Дружеството писмо, като оставяйки стълповете на листът си на расположението му да поговори, когато иска в особенни дописки за тези два не от малка важност предмети; които изискват обаче едно по-обстоятелствено разяснение, по-разсъдителна расправа и по-благопристойно оценение. Р[едакторът].”¹⁸

Радко Радославов е ценил високо книжовното и издателското дело на Иван Момчилов, и при погребението му на 9 декември 1869 г. в Горна Оряховица държи прощална реч, в която изтъква заслугите на приятеля, учителя и сподвижника. Наскоро след това, на 12 декември 1869 г., изпраща до редакцията на цариградския вестник "Право" своя дописка, в която описва самото погребение на видния книжовник и издател и прави интересни разсъждения за смисъла на вложения в полза на народа труд, който звучи и днес смислено, вълнуващо и мъдро: "... И ний от наша страна не желайми по-добра смърт, нито по-големи почести за нази си и другите събратя-учители, които действуват на народния театър за просвещението, като остават за себе си память добра като покойния Момчилов, който полвината от живота си е преминал с трудове в училището или в списвания, преводи и печатане на книги, които несъмнено ще го преживеят."¹⁹ Макар дописката да не е подписана, тя издава езика и стила на Радко Радославов. В края ѝ авторът препоръчва на "г-на Шишкова, който му беше най-ближен друг, да пише нещо за негова живот и за трудовете му подир книжнината, в която и довърши живота си 50 годишен"²⁰. Това издава още далеч преди появата на мемоарно-документалните книги на Радко Радославов творческата му нагласа за историческа оценка на събитията и личностите от новата българска история и в частност приканва към регистрация, със силата на литературно-научните факти, на историята на издателската дейност у нас през Възраждането.

По-подробни факти за дейността на книжовното дружество в Търново дава Марин Ковачев в книгата си "С пламъка на родолюбие" ²¹, позовавайки се на биографията на Иван Момчилов, написана и издадена от Милан Радивоев през 1912 г. Като съпоставим писаното от двамата автори с репертоара на българската възрожденска книжнина и обявите в цариградския периодичен печат, може да заключим, че в действителност освен чисто филологически проблеми, които има да решава дружеството с утвърждаване единството на българския книжовен език, то развива и практическа работа, свързана с издаване, отпечатване и книгоразпространение на новите заглавия.

Освен споменатите от Радко Радославов имена на Иван Момчилов като главен организатор и ръководител на издателското

съдружие, отпечатал във Виена 14 книги за началните училища, Иван Н. Моллов – агент на дружеството, и подготвили за печат свои авторски книги Годор Шишков, в дружеството участват книжарите от Търново, развиващи и издателска дейност – Стоян Маринов, Петър Ст. Джамджиев и Димитър Донеv, както и автори и издатели от други селища – тревненецът Илия Шиваров, Иван Д. Постовски от Карнобат, а самият Радко Радославов е представител на горнооряховската интелигенция.

Приетият още през 1868 г. устав на дружеството е за седем години, както постановява организацията и основните му цели. Отначало дружеството е известно под името “Книгопродавница Момчилова, Славейкова и съдружие в Търново”, а по-късно “Книгопродавница Момчилова и сие – Велико Търново”. Издателската дейност се развива активно до 1878–1879 г., след което тя е преустановена и продължена от книжарницата-издателство на Никола Петров Недялкович.

До Освобождението Радко Радославов освен участието си в това дружество, повече като консултант по издателската работа на книгите, предназначени за нуждите на образователния процес в училище, има и други прояви, свързани със списанията “Слава” на Годор Хаджистанчев (1873) и цариградското “Ръководител на основното учение” на Драган Цанков (носещо интригуващото подзаглавие “Отдел на “Читалище” за учителите, учителките, учениците и ученичките” (1874).

Първите две мемоарни книги на Р. Радославов – “Тържествено воспоминание за освобождението на г. Търново от генерала Гурка” и “Следствия от Кримската война 1854–1856 г.”, макар и отпечатани в печатницата на Л. Каравелов през 1878 г. в старата българска столица, всъщност са издателска инициатива на автора и носят както добрите страни, така и слабостите му. За тези две издания можем да допуснем и известна намеса на Любен Каравелов като редактор.

През 1883 г., по време на престоя си като учител във Велико Търново, Радко Радославов издава в скоропечатницата на Киро Тулешков една скромна брошура в обем 16 с. (8°): “Биографията на св. Кирила и Методия, четена от... В концерта, даден в учителското тяло в гр. В. Търново на 11 май 1883 г. в чест на светите равноапостоли славянски”. Както личи и от пространното под-

заглавие, брошурата носи “панагеричен характер”, възхвалявайки с конкретни исторически сведения и примери великото дело на солунските братя. В същата печатница с дата 6 април 1885 г. Радко Радославов издава сходна по характер книга, отново по повод на значимо събитие в културната ни история: “Животоописание на славянските просветители св. св. Кирила и Методия (В памет на юбилея по случай тисячилетието от смъртта на св. Методия)”.

В печатницата на Киро Тулешков във Велико Търново излиза през 1884 г. и един учебник на Р. Радославов – “Отечествоведение” (79 с. 8°). Издател на книгата е Петър Стоянович Джамджиев (1816–1887), известен в Търново още от възрожденските години книжар с издателски прояви, член на книжовното дружество на Иван Момчилов, където двамата с Радко Радославов са работили върху общи идеи за развитието на книжарството и издателската дейност. Появата на “Отечествоведение”, макар и да не е първият по рода си учебник, събира дългогодишния опит на автора му да издаде удобна и достъпна за широко ползване книга с учебен характер.

С историко-познавателен и компилативен характер е и другата книга на Радко Радославов “Церквата Свята София и знаменитите паметници на стара Византия. Извлякъл из в. Европа...”. Тя излиза през 1886 г. от името на книжарницата и скоропечатницата на Симеон Икономов в Разград, в обем 62 с., 8° и съвпада с разградския престой на автора като преподавател в местната гимназия. Допускаме, че Р. Радославов сам е осъществил издаването на тази книга, като е бил подпомогнат при разпространението от книжаря-печатар С. Икономов.

Последната книга на Р. Радославов е от свищовския период в живота му. Изработена е през 1891 г. от проспериращото издателско сдружение “Димитър Т. Дамянов и Казанджиев” – Свищов, като е поставено интригуващото и злободневно за времето заглавие “Руските стремления от Екатерина II 1777 до 1891 г.” (78 с. 8°).

Общо Радко Радославов издава седем книги, три от които с мемоарно-документален характер, един учебник, две биографии, едно научнопопулярно издание. Това показва ерудираността и многообразието на книжовните интереси на автора, който с издателската си продукция цели да даде реални знания с разнообразен характер на българското общество в един изключително

важен период от изграждането на младата държава. Самият Радославов съзнава отговорната си обществена мисия и се включва с жар и достойнство в нейното осъществяване. Пример за това е и неуморната му работа като един от редакторите и сътрудниците на научно-икономическото списание “Промишленост” – Свищов, особено през първите три години от издаването му, когато участва и с много авторски и преводни материали. Все пак издателската и книжовна дейност на Радко Радославов с нейната широта, многообразие и активна обществена позиция заслужава едно по-пространно изследване.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ К о в а ч е в, М. И се раждаше книгата. Издателска, печатарска и книжарска дейност във Велико Търново от Освобождението до края на XIX век. С., ОФ, 1984, с. 20.
- ² Пак там, с. 20. Виж също: НБКМ – БИА, ф. 60, 21 док. 1863 – 1869. Публикации на обявите в: П р а в о, IV, № 41, 20 дек. 1871.
- ³ Р а д о с л а в о в, Р. Целта на книжовното дружество в Търново. – М а к е д о н и я, VI, № 15, 10 януари 1870.
- ⁴ Пак там.
- ⁵ Пак там.
- ⁶ Пак там.
- ⁷ Пак там.
- ⁸ Пак там.
- ⁹ Пак там.
- ¹⁰ Пак там.
- ¹¹ Пак там.
- ¹² Пак там.
- ¹³ Пак там.
- ¹⁴ Пак там.
- ¹⁵ Пак там.
- ¹⁶ Пак там.
- ¹⁷ Пак там.
- ¹⁸ Пак там (в бележката на редактора).
- ¹⁹ Право, IV, № 44, 27 декември 1869.
- ²⁰ Пак там.
- ²¹ К о в а ч е в, М. “Книжовното дружество” на Иван Момчилов. – В: С пламъка на родолюбието. С., ОФ, 1985, с. 24–26.

²² Р а д и в о е в, М. Биографията на Иван Николов Момчилов с кратък очерк за просветителската му дейност. С., книж. Т. П. Джамджиев, 1912, с. 40; с. 43–44 и следв.